

A határmenti fekvés hatása a városi tér fejlődésére

2003-2006 közti kutatásunkban a határ menti fekvés városi térre gyakorolt hatásainak vizsgálatára vállalkoztunk Szeged példáján, a kereskedelem és az ingatlanpiac folyamatain keresztül.

A kutatás célkitűzéseit nagyrészt teljesítettük, azonban az ingatlanpiaci elemzések csak az adatgyűjtés és elsődleges feldolgozás fázisáig jutottak, mivel a kutatásban részt vevő, az ingatlanpiac sajátosságaival foglalkozó kutató időközben szülési szabadságra, illetve GYES-re ment. Így ezt követően elsősorban a kereskedelem térbeliségére és térformáló szerepére koncentráltunk. Az ehhez kapcsolódó feladatokat teljesítettük. Kérdőíves felmérést végeztünk a szegedi üzlettulajdonosok és üzletvezetők körében annak megállapítására, hogy mely üzleteket érinti leginkább a határ menti kereskedelmi forgalom. A kérdőíveket elektronikusan feldolgoztuk, majd tematikus térképeken megjelenítettük. Az eredményeket konferenciákon mutattuk be, illetőleg szakfolyóiratokban publikáltuk, és könyv formájában is tervezzük megjelentetni. A kutatáshoz szükséges technikai eszközöket, adatbázisokat és digitális térképeket beszereztük. Fontosabb eredményeink a következőkben foglalhatók össze.

Az eddigi határ menti kutatások többsége a teret elsősorban települések összességéként értelmezte, így a határ menti térségre, (határtérségre vagy határ menti területekre), régiókra fókuszált. E kutatások tematikájukban elsődlegesen a területi különbségekre, a terület egyedi vonásainak bemutatására, a határon átnyúló együttműködési lehetőségek feltárására, vagy a meglévők elemzésére koncentráltak. Kevés munka foglalkozik a határ menti fekvés hatásaival a határ menti térségekben fekvő települések belső terét, szerkezetét illetően.

E problémából kiindulva kutatásunk alapkérdése, hogy egy város határ menti fekvése milyen módon és milyen mértékben alakítja át a város belső életét, társadalmi-gazdasági terét? Hipotézisünk szerint ugyanis egy város belső terének fejlődését befolyásolja határ menti elhelyezkedése. A határmentiség nemcsak a város főbb fejlődési irányaira hat, hanem annak térbeli megjelenésére is, ezzel átalakítva a városi tereket és az itt élők és városba érkezők térpályáit. (Mészáros R. 1994) A határ menti fekvés befolyásolja többek között a városba települő multinacionális cégek, és más kereskedelmi, illetve egyéb szolgáltatások telephelyválasztását, átalakítja a kiskereskedelem térbeli struktúráját, a vállalkozások tulajdonosi összetételét, profilját. Mivel a város fejlődésére, átalakulására, vállalkozásai számának növekedésére, sajátosságaira nagy befolyással van az, ha a város közel fekszik az országhatárhoz, célunk összességében e társadalmi-gazdasági átalakulás térbeli megjelenésének és a települési térre kifejtett hatásának vizsgálata Szeged példáján keresztül.

Ezen belül az alábbi kérdésekre keressük a választ. A városi tér mely elemeire fejt ki a legintenzívebb hatást az államhatár? Mely területeket veszik igénybe leginkább a határ túloldaláról érkezők? Milyen más tényezőkkel mutat ez összefüggést? Hogyan alakítja át a határ menti fekvés a városon belül a kereskedelmi folyamatokat? Milyen ismeretekkel rendelkeznek a városról a határ túloldaláról érkezők, milyen mentális térképeik vannak?

Írásunkban e kérdések közül arra helyezük a hangsúlyt, hogy milyen hatással van a határ menti fekvés a kiskereskedelem térbeliségére Szegeden, hol helyezkednek el azok az üzletek, amelyek kereskedelmi politikájukban szem előtt tartják a határ túloldaláról érkező vásárlókat. Mely területeket érint intenzívebben, s melyeket kevésbé a határon túlról érkező kereskedelmi forgalom?

Elméleti kérdések: a határ menti kérdések kutatása és a városok

A kelet-közép-európai határ menti területek kutatása az 1990-es évektől vált intenzívebbé, ami egyenes következménye a kelet-közép-európai országokban lezajlott politikai rendszerváltásnak. A kutatások első fázisában magát a problémát fogalmazták meg: eltérő-e, és ha igen, miben az országhatár mellett fekvő települések, területek fejlődése az egyes országok más – nem határ menti - területeitől? Feltételezhető volt ugyanis, hogy az államhatár menti fekvés valamilyen módon megváltoztatja az adott terület fejlődését. A kutatások következő fázisában a határ menti területek empirikus kutatása jelentette a fő témát. Magyarországon statisztikai elemzések és kérdőíves felmérések készültek például az osztrák-magyar (*Aschauer, W.* 1995), a román-magyar (*Pál Á.* 1996), a jugoszláv-magyar (*Pál Á.* 1997) és a szlovák-magyar (*Molnár J.* 2002) határ menti térségekről. E vizsgálatok elsősorban a gazdasági helyzet feltárását célozták, és arra a következtetésre jutottak, hogy a határ menti fekvés akkor előnyös, ha egy fejlett terület érintkezik relatíve fejlettel. Ha a határ mindkét oldala gazdasági értelemben fejletlen, azaz „szegénység találkozik szegénységgel”, vagy túl nagy a fejlettségbeli különbség a határ két oldala között, akkor a határ menti fekvés konzerválja a periférikus jelleget. Az osztrák-magyar határszakasz mentén fekvő települések többsége ígéretes fejlődésnek indult. A többi határszakaszon csupán a nagyvárosok profitáltak a nyitott határokból, ezek is többnyire erőteljes szolgáltató funkcióik révén (bevásárlás, egészségügy, banki szolgáltatások). Az utóbbi évek kutatásai is alátámasztják, hogy a határ menti területek nem tekinthetők homogénnek, mivel az egész ország határ menti területeire számított indikátorok nem igazolják a határ menti területek fejletlenségét. (*Kovács Cs.* 2006)

A kutatások során végig nagy problémát jelentett, hogy milyen terület tekinthető határ menti térségnek? A határ menti térség fogalmát eleinte az állambiztonsági szervek használták azoknak a településeknek a megjelölésére, amelyeknél különös gondot kellett fordítani a határvédelemre. (*Hajdú Z.* 1988). A későbbi elemzések vagy azokat a településeket sorolták ide, amelyek közvetlenül érintkeznek az országhatárral (*Erdősi F.* 1988), vagy a közlekedési kapcsolatok alapján határolták el a határ menti térséget (*Szónokyné Ancsin G.* 2000).

A kutatásokban a városok, mint a határ menti területek településhálózatának kitüntetett elemei jelennek meg. A városok központi szerepkörükénél fogva elsődleges célpontjai a határ menti kereskedelmi kapcsolatoknak, a személyes és az intézményes kapcsolatoknak, továbbá fontos közvetítői a tranzitforgalomnak. A városokon belül is elsősorban az államhatár közelében fekvő nagyvárosok rendelkeznek előnyökkel a határ túloldalán élők számára. Sok esetben – bár e városok kívül esnek a határ menti zónán – itt realizálódik a határ menti jelenségek nagy része. Így a határ menti térségben fekvő kistelepülések (falvak, kisvárosok) inkább a perifériajelleget és a határmentiség negatívumait élik meg, míg a nagyvárosok inkább profitálnak az államhatár közelségéből. Így hiába fekszik közel egy település az államhatárhoz, a határmentiség hatásai nagyobb mértékben érvényesülnek a gyakran távolabb fekvő, de sok központi funkcióval rendelkező nagyvárosban.

Mivel a városok a határon átnyúló kapcsolatok központjai és koordinálói, e kapcsolatok is jobbra a városok – elsősorban régióközpontok – közötti kapcsolatokban nyilvánulnak meg, melynek következtében határon átnyúló interregionális kapcsolatok szerveződnek. (*Mészáros R.* 2000)

A megfigyelések alapján feltételezhető, hogy a határon történő átáramlások befolyásolják, módosítják a városi teret. Ezekben az áramlásokban kitüntetett szerepe van az eltérő árviszonyokból és eltérő kínálatból fakadó bevásárló forgalomnak (ennek történelmi tradíciói is lehetnek), különösen a határ mentén fekvő nagyvárosok esetében. Fontos kérdés, hogy a városon belül mely üzleteket keresik fel gyakrabban a határ túloldaláról érkező vásárlók, s ennek következtében a rájuk szakosodott üzletek városon belüli elhelyezkedése milyen térbeli mintázatot mutat?

A kutatás mintaterülete, Szeged

Az elméleti kérdésekre Szeged példáján keressük a választ. Ennek oka, hogy Magyarország nagyvárosai közül Szeged fekszik a legközelebb az államhatárhoz. A városszerkezet-kutatások feltárták az eltérő funkciójú városrészek elhelyezkedését, helyi társadalmának és gazdaságának sajátosságait. Szeged fejlődését – kapuvárosi funkciója mellett (*Hegedűs G.* 2005) – igen erőteljesen befolyásolták az elmúlt évtized délszláv eseményei.

Szeged város létrejöttét és létét a helyi és helyzeti energiák határozták meg. Már a 12. században regionális szerepkört megjelenítő funkció (sólerakó és elosztó) emelte ki a többi település közül. 1246-ban városi rangot, majd 1498-ban szabad királyi városi címet kapott.

Kimagasló kulturális szerepkörét a török megszállás alatt is megőrizte. Az 1700-as évektől a regionális funkciók fejlődését nagyban segítette a város közlekedési és kereskedelmi kapcsolatainak bővülése. A Tisza-szabályozások megindulása, a vasúti híd és a vasútvonalak kiépítése – s ezzel a tengeri kapcsolat megteremtése – erősítette a város központi szerepkörét.

A trianoni döntés végzetesnek tűnő sokkhatást jelentett Szeged számára. Az 1879-es nagy árvíz után újjáépített, lendületes fejlődésnek induló, prosperáló, központi fekvésű, sokfunkciójú város az ország peremére került, elszakítva korábbi természetes térkapcsolataitól. A reménytelennek tűnő körülmények ellenére a város rövid időn belül magához tért, mi több, az ország tudományos-kulturális életének bástyájává vált. Az új távlatokat – szintén a trianoni diktátum következtében – az egyetemi várossá (1921) és püspöki székhellyé (1923) válás jelentette. Az 1920-as években felépült egyetemi klinikai tömb új funkcióval, az egészségügyivel gazdagította a szolgáltatások körét. 1931-ben már külföldi érdeklődésre számot tartó szabadtéri játékokat rendeztek a Dóm-téren.

A második világháborút követően a jugoszláv határ mentén elhelyezkedő, nyersanyaghiánnyal küzdő Szeged – az Alföld többi részéhez hasonlóan – kevésbé részesedett az extenzív, szocialista iparosítás beruházásaiból. A gazdasági növekedéshez azonban szellemi háttérre, új értelmiségiekre is szükség volt, ami felértékelte a város oktatási szerepkörét. A Jugoszláviával kialakult feszült politikai viszony viszont kifejezetten fékezte a város fejlődését, térbeli hatókörének bővülését. A fejlődés nagyobb lendületet az 1960-as években vett. A város megyeszékhely és a Dél-Alföld régióközpontja lett, dinamikusan fejlődött gazdasága, fokozódott nemzetközi szerepköre.

Az 1990-es évek folyamatai azt jelzik, hogy Szeged jövőbeni regionális funkciórendszerében nem csupán a hagyományos dél-alföldi központ szerepkör lesz a meghatározó, hanem egy olyan regionális kapcsolatrendszerből adódó központi szerepkör, amelyben a kapcsolatok többsége részben a Szeged-Békéscsaba-Arad-Temesvár-Szabadka-Újvidék térségben, részben agy tágabb nemzetközi térben él. Ez a térfejlődési lehetőség a hazai magántőke és nemzetközi tőke számára is érdekes lehet (*Mészáros R.* 2000). Számos új tényező (deviza-elhelyezési, üzleti szolgáltatási, vállalkozás-szervezési) működése már ma is arra utal, hogy Szeged jelenleg is e térség természetes központjaként funkcionál.

Korábbi kutatások kimutatták, hogy igen intenzív volt a Szegedre és környékére áramló úgynevezett „menekülő tőke” (*Szónokyné Ancsin G.* 1997), amely vállalkozások alapításában, ingatlanvásárlásban és bankbetétekben realizálódott. Szeged kereskedelmi közvetítő szerepköre egyrészt történelmi múltat mondhat magáénak, másrészt napjainkban is a város gazdaságának fontos pillérét képezi. (*Nagy E.* et al. 2003)

Nyilvánvaló, hogy ezek a folyamatok nem homogéne zajlottak le a városban: a határt átlépő vállalkozások és a tőke bizonyos tereket preferált a városon belül, bizonyos tereket nem. (A vállalkozások Szegeden belüli térbeli terjedését már az 1990-es évek elején vizsgálták.) (*Nagy E. – Nagy G.* 1994) Fontos kérdés, hogy melyek ezek a kitüntetett

városrészek? Hasonló kérdés tehető fel a kereskedelem esetében. A városba irányuló „bevásárló turizmus” szintén nem egyenletesen oszlik el Szegeden. Kérdés, hogy – a multinacionális kereskedelmi cégek üzletein kívül – mely üzleteket tüntetnek ki figyelmükkel a „bevásárló turisták”? Az államhatárhoz közelebb eső részeit veszik igénybe Szegednek, avagy nem? A főbb közlekedési utak (sugárutak, körutak) mentén találhatóak, vagy valami más a területi rendező elv?

Alkalmazott módszerek

A kérdések megválaszolásához kérdőíves felmérés során gyűjtöttünk adatokat. Az adatgyűjtést 2005 őszén végeztük előzetesen kiképzett kérdezőbiztosok segítségével, akik az SZTE JGTYF Kar földrajz szakos hallgatói voltak. Az adatgyűjtés első fázisa a vizsgált területen lévő üzletek elhelyezkedésének feltérképezése volt. A vizsgálatba a forgalmas szegedi főközlekedési utak (sugárutak és körutak) mentén Szeged belterületén elhelyezkedő körülbelül kétutcányi tömböt, a kb. 250 méteres sávot vontuk be. Nem tartoztak a vizsgált területhez Újszeged kertes beépítésű részei, a Belváros és a lakótelepi városrészek. (1. ábra)

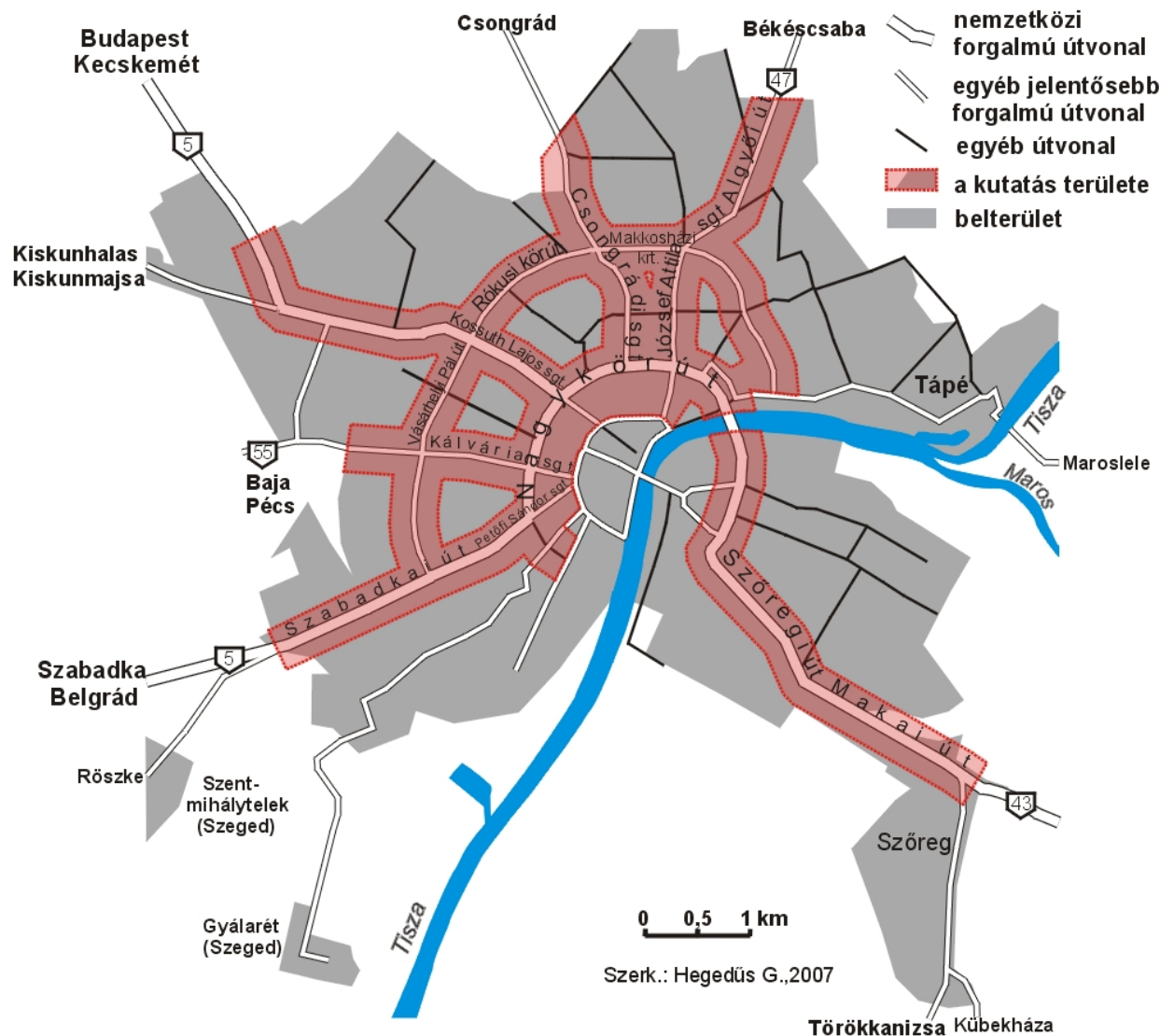
„Üzletnek” tekintettük a kutatás során általában a kiskereskedelemmel és egyéb szolgáltatással (pl. élelmiszerboltok, szakboltok, benzinkutak, vendéglők, hotelek, éttermek, cukrászdák, magániskolák, magánorvosi rendelők, fogorvosi rendelők, idegenforgalmi hivatalok, jegyirodák, utazási irodák, stb.) foglalkozó vállalkozások üzlethelyiségeit. Nem tekintettük annak a bankokat, biztosítókat, az önkormányzati iskolákat, a közintézményeket, orvosi rendelőket, a valamilyen üzletláncához tartozó vendéglátó egységeket (pl. Burger King), vagy nagyobb élelmiszerüzleteket, szupermarketeket, hipermarketeket (pl. Plus, Penny Market, Cora, stb.), tehát a nagykereskedelmi egységeket, de a piacot, vagy a piacon lévő árudákat sem. Az „üzlet” és a „bolt” kifejezést szinonimaként használjuk.

A kérdőívben rákérdeztünk többek között a kétnyelvű feliratokra, két/három nyelven tudó (szerb, román, magyar) alkalmazottak létre, számára, határon túli tulajdonlasi és/vagy kereskedelmi-kooperációs kapcsolatra, illetve a szerb/román vásárlók arányára. Azokról az üzletekről, amelyekről nem lehetett kérdőívet kitölteni (kooperáció hiánya, bezárt üzlet, szabadság, stb.), regisztrációs adatlap készült, melynél a kérdezőbiztos megfigyeléseire támaszkodtunk.

A kérdőíves adatfelvétel keretében 456 kérdőív és adatlap kitöltésére került sor. A kérdőíveket kódoltuk, s adatbázisban digitálisan rögzítettük (Microsoft Excel), majd az adatbázist összegeztük, s az eredményeket elemeztük. Az üzleteket ezek alapján típusokba soroltuk. Az üzletek elhelyezkedését, típusait és a fontosabb jelenségeket-folyamatokat térképeztük.

Mivel a különböző területeken a szomszédos sugárutak, körutak vizsgálati zónái egymásba értek, így átfogó területi felmérés valósult meg. A kategóriák számozása az adott változó nagyságának növekedése szerint történik, így például az 1. kategória megnevezés minden esetben a legkisebb értékű osztályközre vonatkozik.

Az elemzést néhány technikai probléma is nehezítette. Előfordult, hogy az üzletek tulajdonosai, vezetői, illetve eladói nem válaszoltak bizonyos kérdésekre, ezért a térképeken többnyire nem az összes (456) felmért üzlet szerepel, hanem olykor lényegesen kevesebb. A térképen jó néhányszor nem értek az üzleteket jelölő pontok egymás mellé, ezért több soros ábrázolásukra került sor. Így léteznek üzletek, melyek annak ellenére, hogy közvetlenül a forgalmas utak mellett helyezkednek el, a térképen kissé távolabb vannak jelölve. (1. ábra)

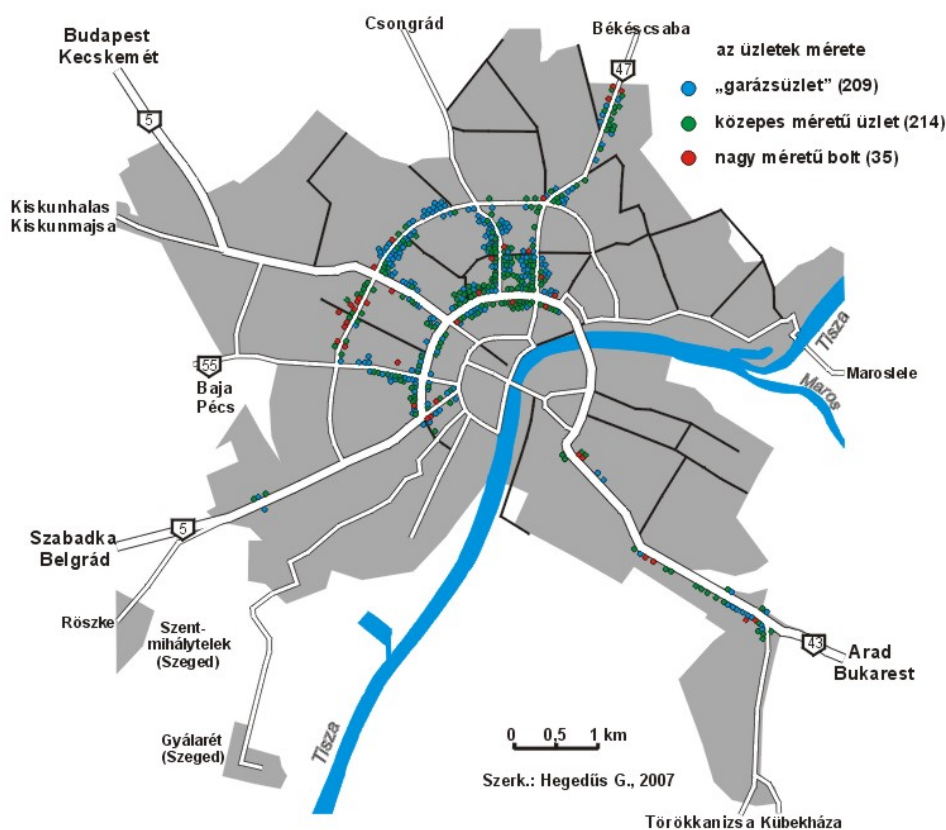

1. ábra
A vizsgálat területe

A szegedi kiskereskedelem és a határ menti fekvés

Az üzletek területi sajátosságai a vizsgált területen

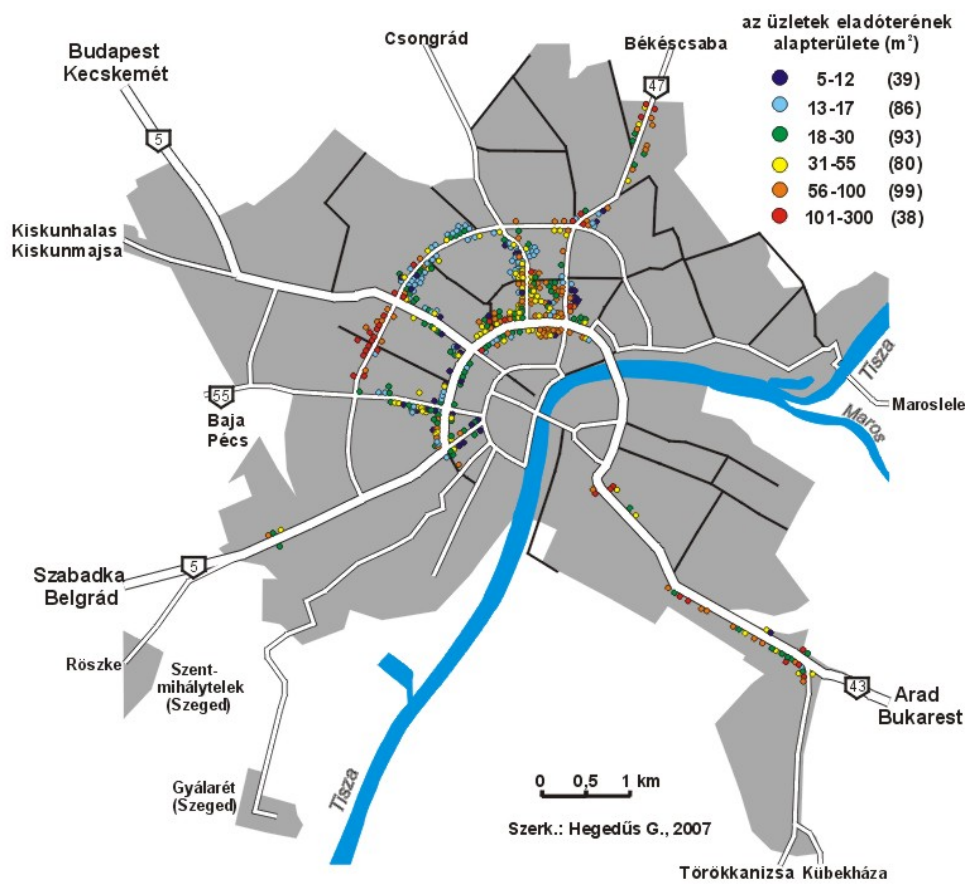
A vizsgálatba bevont területen 456 db olyan üzletet találtunk, amely megfelelt a módszereknél leírt feltételeknek. Összességében a 456 üzlet közül 153-at, azaz 33,55 %-ot minősítettek a kérdezőbiztosok összbenyomásaik alapján olyannak, amelyben jelentős szerepet játszik a határon túli forgalom. (18. ábra)

2. ábra

A bolthálózat megoszlása a becsült nagyság három kategóriája szerint

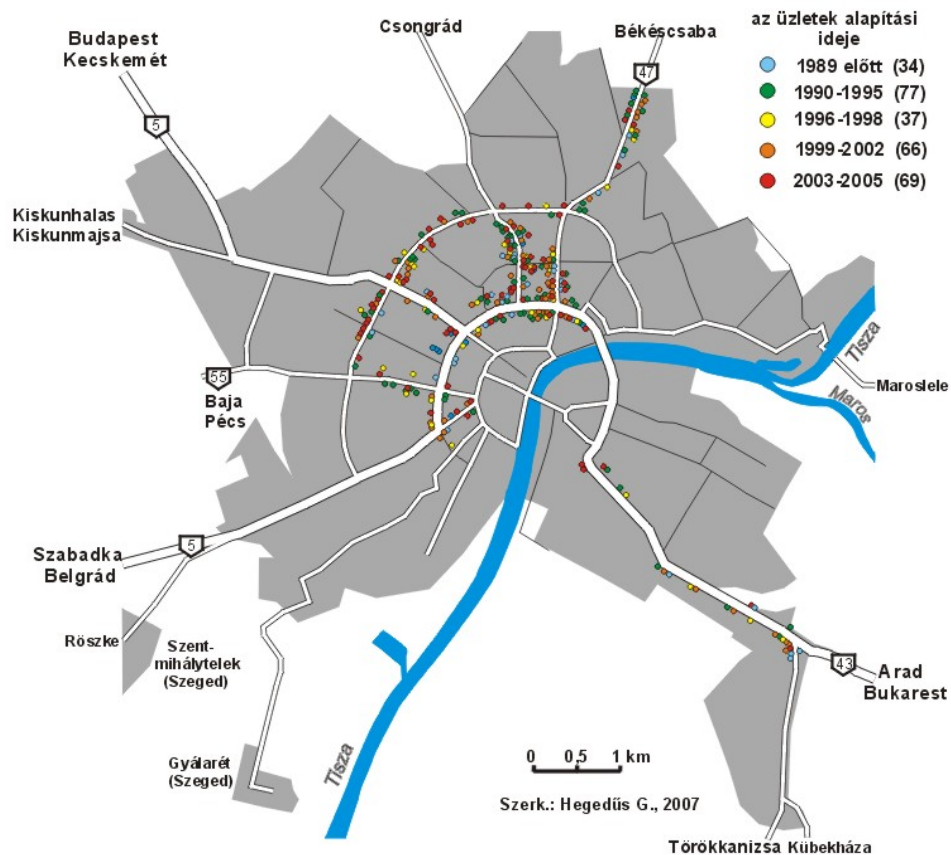
Az üzletek becsült nagyság szerinti megoszlása jellegzetes területi eloszlást mutat. A nagyméretű boltok, üzletek többsége inkább Szeged külső részein (pl. Vásárhelyi Pál út), illetve kivezető útjai térségében (pl. Algyői út, Szőregi út) található. Itt nagyobb terület állt, illetve áll az üzletek rendelkezésére. A közepes méretű üzletek helyezkednek el a városközpontban a legközelebb, azonban egyes kivezető utak mentén (pl. 43-as út) is szintén sok fordul elő belőlük. A legkisebb méretű üzletek (az ún. garázsüzletek) döntő részben a város lakótelep-részeire koncentrálódnak, ezen kívül a Nagykörút déli részén van még több belőlük. A boltok nagy része tehát „garázsüzlet”, vagy közepes méretű bolt, csak egy-két nagyobb alapterületű fordul elő közöttük. Igen kevés azoknak az üzleteknek a száma, amelyek helyén korábban megszűnés miatt más üzlet működött, vagy a bolt profilt váltott volna. (2. ábra)

3. ábra

Az üzletek mérete az eladóter nagyság kategóriái szerint

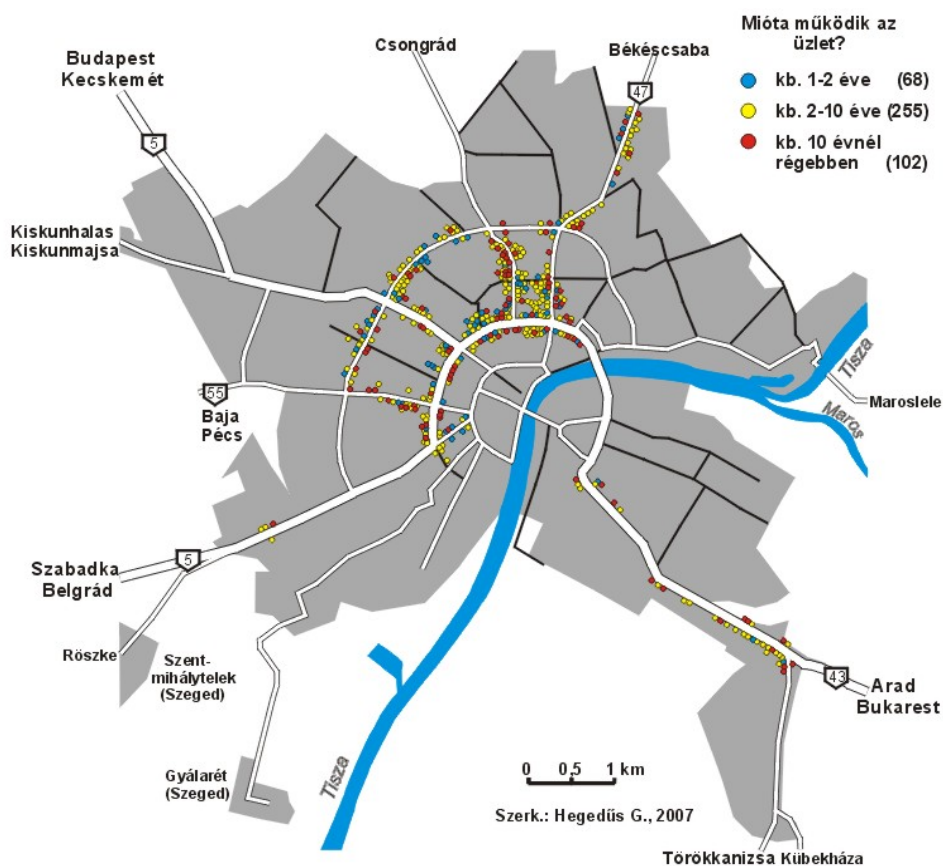
Az üzletek mérete az eladóter nagysága szerint is vizsgáltuk. E változó értéke 5 és 300 m² közötti, és értelemszerűen egybevág az üzletek becsült nagyság szerinti megoszlásával. A konkrét, számszerű értékek azonban finomabb bontásra adnak lehetőséget. A három becsült üzletnagyság kategória mindenütt többé-kevésbé eltérő méretű tagokból áll. Leghomogénebb a megoszlása a Vásárhelyi Pál úton található üzleteknek (általában nagyméretű diszkontáruházaknak), melyek szinte kivétel nélkül az 5. vagy 6. kategóriába tartoznak. A 47-es út legkülső, belterületi szakaszán is felülreprezentáltak a nagy eladóter kategóriái. Az üzletméretnek a lakótelepeken belül (pl. Csongrádi sugárút mentén, a Rókusi körúton) a legnagyobb a szórása, ugyanis még a lakótelepeken belül is többféle üzletméret (személyi garázsokból kialakított boltok (legkisebb, 1. kategória), ill. a tízemeletes épületek földszintjén, és külön, önálló épületekben az építés során tervszerűen létesített üzletek (2., és 3. kategória)) fordulnak elő. A legkisebb eladóterű (1. kategória) boltok kategóriájába a lakótelepek garázsüzletei, ill. a hagyományos, belső lakóterületeken, belvárosi részeken elszórva található üzletek tartoznak. A közepes méretű üzletek (3., 4. kategória) leginkább a Nagykörút egyes szakaszain (ahol a kereskedelmi funkciót az épületek földszintjén elhelyezkedő üzletek képviselik már hosszú ideje), és a Csongrádi sugárút és a József Attila sugárutak közötti részen a legjellemzőbbek. (3. ábra)

4. ábra
Az üzletek megoszlása az alapítási idő szerint

A vizsgált területen belül az üzletek az alapítási idő szerint is jelentősen eltérnek egymástól területileg. Az 1989 előtt létesített üzletek leginkább a belvároshoz közel (pl. a Nagykörút), illetve az egykor önálló Szőreg településközpontjában fordulnak elő, ahol a kereskedelmi tevékenység nagy hagyományokkal rendelkezik. A többi kategória városon belüli eloszlásában már nem lehet ilyen jellegű területi összefüggéseket kimutatni, a különböző időszakokban létesített boltok rendszertelenül fordulnak elő. (4. ábra)

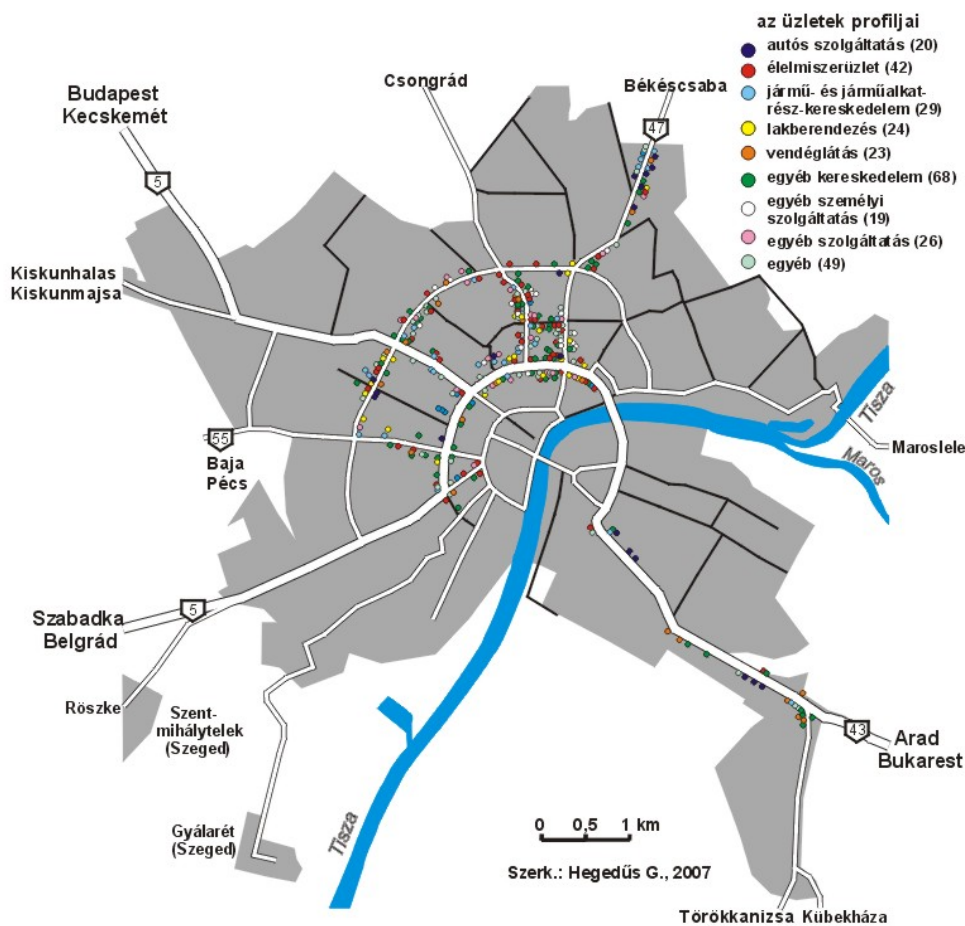

5. ábra

Az üzletek megoszlása a működés idejének kategóriái szerint

Az üzleteket a működési idejük alapján 3 kategóriába (kb. 1-2 év, 2-10 év, és 10 évnél régebbi) sorolva, az előző elemzéshez hasonló eredményeket kapunk. A válaszadó üzletek döntő részét (60,00 %) -át kb. 2-10 éve alakították meg, a 10 évnél régebbi üzletek részaránya 24,00 %, az 1-2 éve létesítetteké 16,00 %. Csak a legutóbbi csoport tagjai oszlanak el térbelileg jellegzetesen, ugyanis részarányuk igen alacsony a 43-as főút teljes szakaszán, és a Csongrádi sugárút északi részén. (5. ábra)

6. ábra

Az üzletek megoszlása az összesített profiljuk szerint

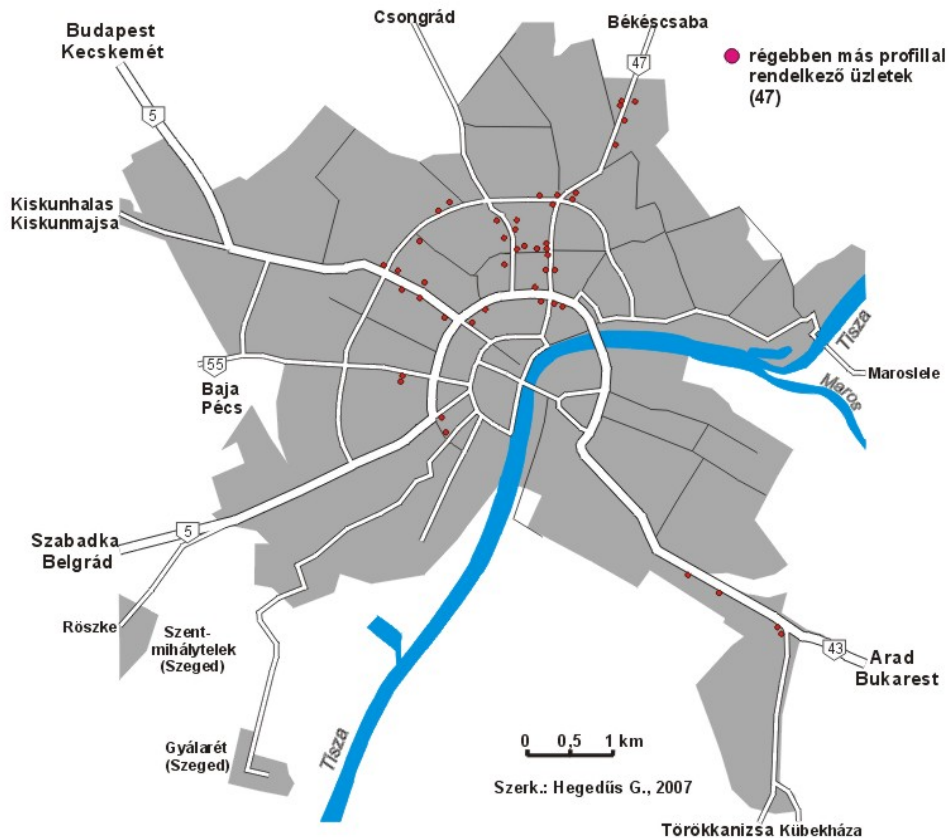
Az üzletek összesített boltprofil szerinti megoszlása egyes csoportonként határozott térbeli jellegzetességeket mutat. Az üzletek tevékenységi kör szerint sokféle kategóriába sorolhatóak, nagyfokú heterogenitásuk miatt az „egyéb” kategóriába tartozó, összevont csoportjuk a legnépesebbek.

Az autós szolgáltatást, illetve a jármű- és járműalkatrész-kereskedelmet lebonyolító kereskedelmi egységek az összes üzlettípuson belül a legmagasabb arányban léteznek a 47-es főút kivezető szakaszán, és a Szőregi út, és a Makai út egyes részein (43-as nemzetközi főútvonal). E kereskedelmi egységek általában nagy helyigényűek, és termékeiknek, szolgáltatásaink esetén igen fontos a forgalmi útvonalak közelsége (gyors elérhetőség, ill. az elhaladó autósok figyelmének felhívása – pl. autószalonok, autómosók). Másutt elszórva fordulnak elő.

A lakberendezési boltok a Nagykörút, és a Vásárhelyi Pál út mentén a leggyakoribbak; feltehetően amiatt, mert a szükséges, legalább közepes üzletméret, a jó közúti megközelíthetőség, és a méltányos bérleti ár feltételek itt teljesülhetnek együttesen leginkább.

A vendéglátóipari egységek általában mindenütt megtalálhatóak, de arányuk a 43-as főút mentén (Makai út, Szőreg központja) jóval magasabb. Az egyéb személyi szolgáltatásba sorolt egységek (pl. fodrászat, szauna, kozmetika, gyógyítás) aránya Szegeden belül legjelentősebb a Csongrádi és a Rókusi körút menti lakótelepeken, és a Csongrádi ill. a József Attila sugárút közrefogta területeken. Magyarazatul az itt nagy számban rendelkezésre álló, feltehetően a város más részeinél olcsóbban bérelhető, megvásárolható, kisméretű üzletek

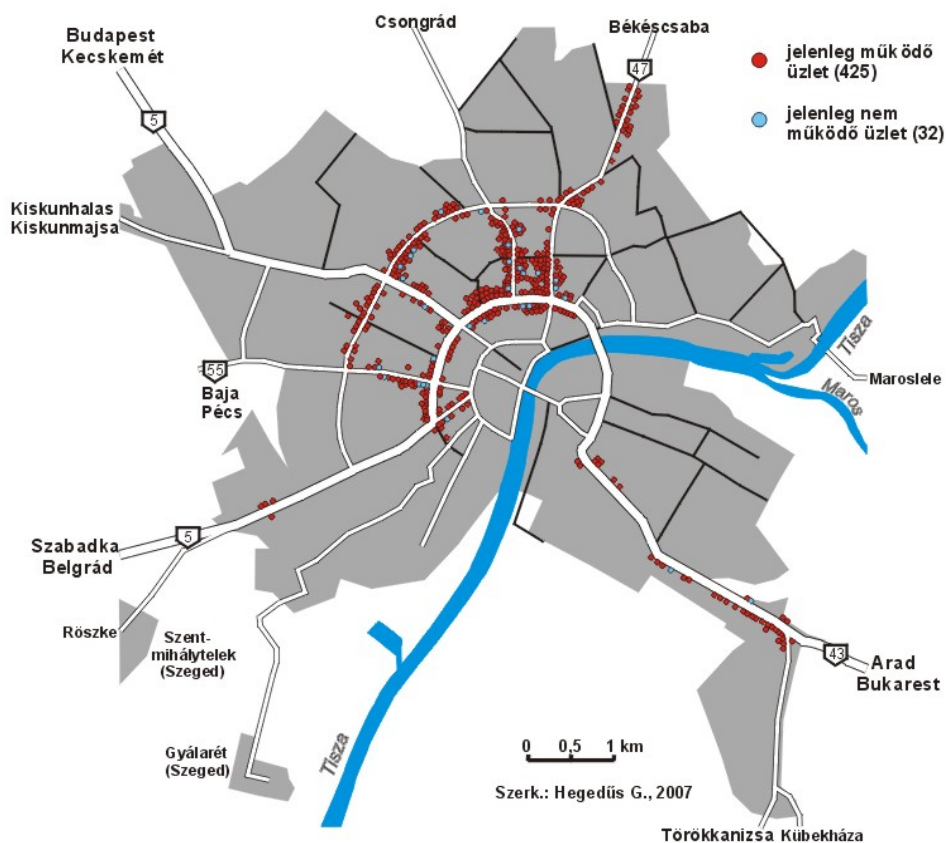
jelenléte, és a kiterjedt potenciális fogyasztókör közelsége szolgálhat. Az élelmiszerüzletek a Csongrádi sugárút és a Makkosházi körút térségében nagyobb arányban fordulnak elő, mint máshol. Az említett területen kívül rendszertelenül helyezkednek el (mindenütt van kereslet irántuk). A többi „egyéb” kategória összetettsége, komplexitása miatt térbeli elhelyezkedési jellegzetességek nem mutathatóak ki. (6. ábra)

7. ábra

A régebben más profillal rendelkező üzletek területi megoszlása

A régebben más profillal rendelkező üzletek a vizsgált egységeken belül csak kisebb arányban részesednek. Területileg a Csongrádi és a József Attila sugárút közötti területen, az Algyői út, és a Kossuth Lajos sugárút mentén a legmagasabb az arányuk, valószínűleg e részeken volt szükség (például az éles piaci verseny miatt) a profilváltásra. (7. ábra)

8. ábra

A jelenleg működő, és nem működő üzletek területi megoszlása

A vizsgálatba bevont üzletek jelentős része (93,00 %-a) működő, aktív volt a felmérés időpontjában. A nem működő egységek területi eloszlása többé-kevésbé egyenletes, ugyanakkor vannak olyan részek, ahol egyáltalán nem fordulnak elő (pl. a 47-es út kivezető szakasza, Vásárhelyi Pál út, József Attila sugárút és a külső körút kereszteződése). Azokon a részeken, ahol nincsenek, feltehetően nagy a piaci verseny, és a vállalkozás csődje után nem sokkal már új profilú üzletet létesít a következő bérlő / tulajdonos. (8. ábra)

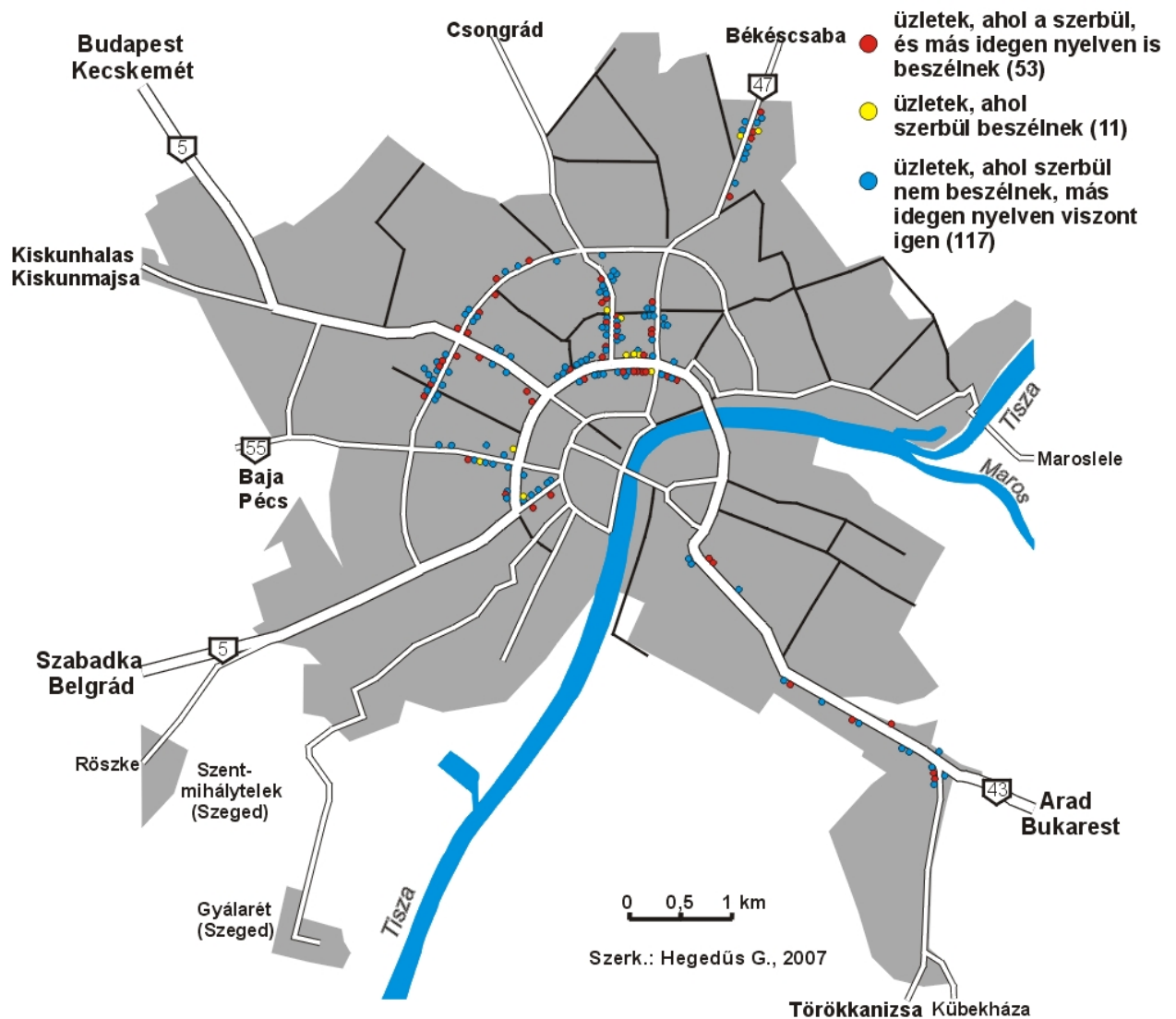
A határ menti fekvés hatásai a vizsgált terület üzleteinél

Az eddigiekben a vizsgált terület bolthálózatának általános jellemzőit tekintettük át. A következőkben azokat a jellemzőket vizsgáljuk, melyek közvetlenül Szeged határ menti fekvésével, a határon túlról érkező bevásárlókkal hozhatóak összefüggésbe.

A vizsgálatba bevont üzletek 13,59 %-ában beszélnek az eladók szerbül, ami egyértelműen utal arra, hogy az üzlet épít a Szerbiából érkező szerb vásárlókra. Ezen kívül más idegen nyelven 169 üzletben beszélnek. A szerben kívül beszélt idegen nyelvek között az angol, majd a német vezet, s csupán a harmadik a román, de több boltban tudnak olaszul is.

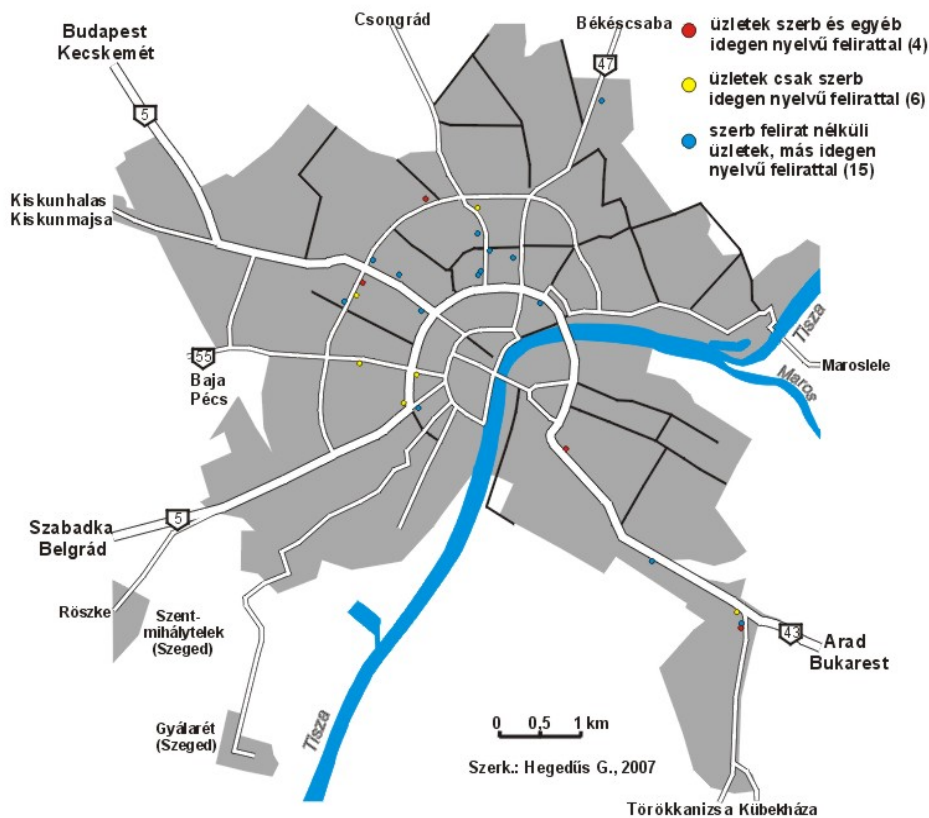
Az üzleteket egyedileg vizsgálva, a beszélt nyelvek alapján a legnépesebb azon boltok csoportja, ahol szerbül nem beszélnek, más idegen nyelven igen. Azoknak az üzleteknek a száma, ahol szerbül, és más idegen nyelven is beszélnek, lényegesen alacsonyabb. Olyan üzletekből pedig, ahol csupán szerbül értenek a magyaron kívül, mindössze 10 létezik. Figyelemre méltó, hogy a 2. és a 3. csoport üzletei kivétel nélkül közvetlenül a forgalmas belföldi, és nemzetközi útvonalak mellett vannak. A csak szerb idegen nyelvű üzletek nagy

része a jelentős tranzitforgalmat lebonyolító Nagykörúton található, úgy tűnik, hogy kizárólag az ilyen típusú idegennyelv-tudásukkal itt képesek leginkább boldogulni. A szerbül és más idegen nyelven beszélő egységek eloszlása a csak szerbül tudókéhoz képest rendszertelenebb, de a Nagykörúton, a Csongrádi sugárúton és a 43-as főút egész szakaszán magasabb az arányuk (Szőregen egyébként őshonos szerb kisebbség is él, és a Törökkanizsa irányából a tiszaszigeti határátkelőn keresztüli forgalom is itt csatlakozik a 43-as útéhez). (9. ábra)

9. ábra

Az üzletek megoszlása az eladók nyelvtudása szerint

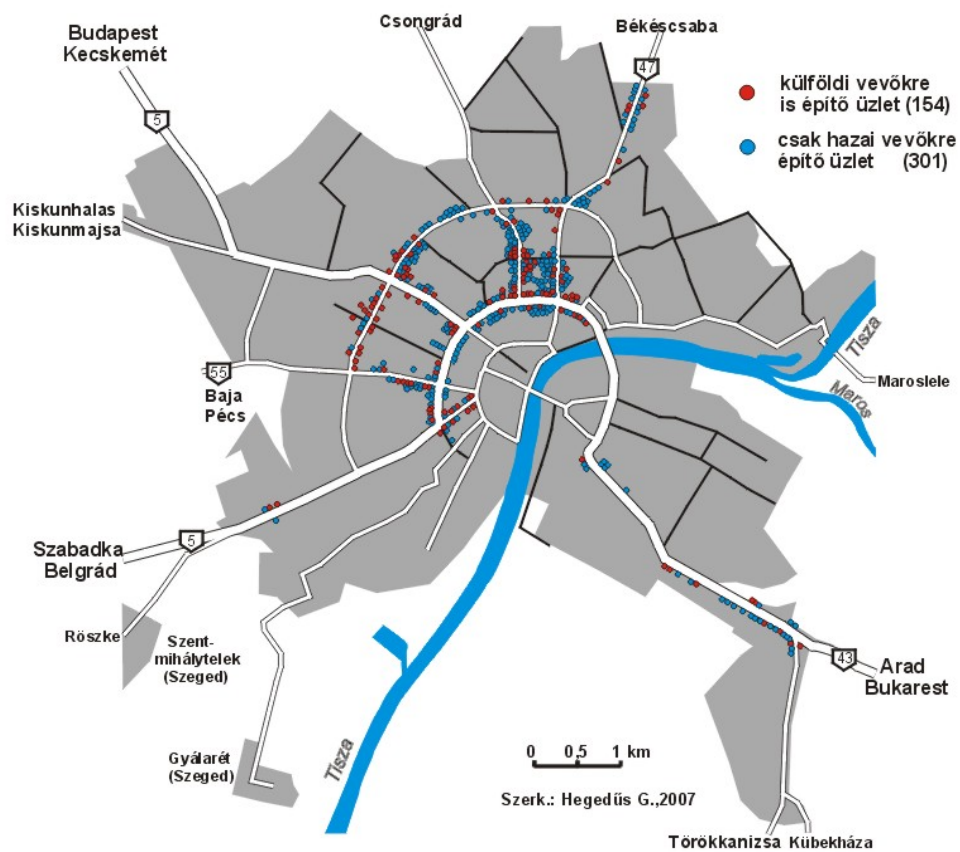

10. ábra

Az üzletek megoszlása az idegen nyelvű feliratok fajtái szerint

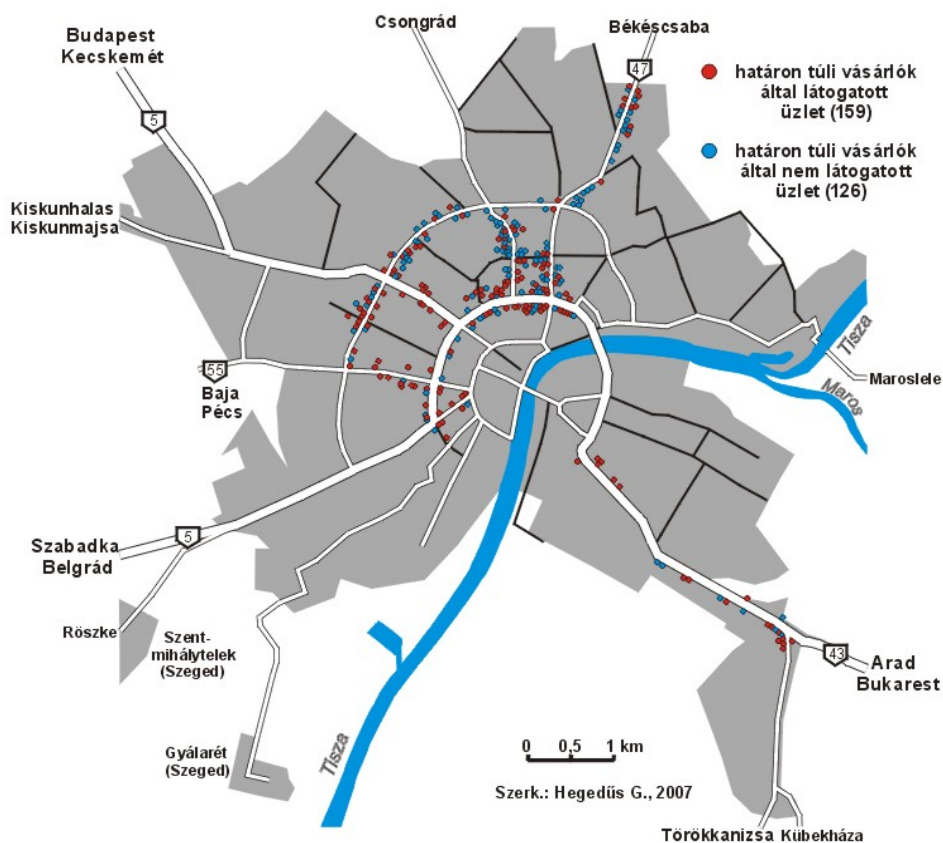
Mindössze tíz üzletben található szerb feliratok a bolton kívül (pl. cégtábla), illetve belül (pl. vásárlással kapcsolatos feliratok). A szerben kívül más nyelveken – többnyire románul – csak egy-két felirat látható. Így a feliratokból nem – vagy csak korlátozott mértékben – vonhatunk le következtetéseket. A szerb felirattal rendelkező üzletek profiljukat tekintve szinte kivétel nélkül autósboltok, autókereskedések, vagy szervizek.

Az üzletek idegen nyelvű feliratok jellegei szerinti megoszlásának elemzésekor figyelembe kell venni, hogy igen kicsi esetszámokról van szó – az idegen nyelvű, ezen belül a szerb feliratok általában nemigen jellemzőek Szegeden. A kevés, ilyen jellegű üzlet a szerb, illetve, egyéb idegen nyelven beszélő boltok speciális altípusainak tekinthető, melyekben még erőteljesebb a nemzetközi, határmenti jelleg. Mind a szerb és idegen nyelvű feliratokkal, mind pedig a csak szerb nyelvű feliratokkal rendelkező üzletek döntő része a nemzetközi utak mentén (ezeken belül olykor a szerbiai határátkelők felé tartó utak külsőbb részeiben) található, vélhetően a nemzetközi gépjárműforgalomra kísérelnek meg marketingtevékenységet kifejtetni. (10. ábra)

11. ábra

Az üzletek megoszlása a határon túli vásárlóknak az üzlet életében betöltött jelentősége szerint

12. ábra

Az üzletek a határon túli vásárlók látogatásai szerinti megoszlása

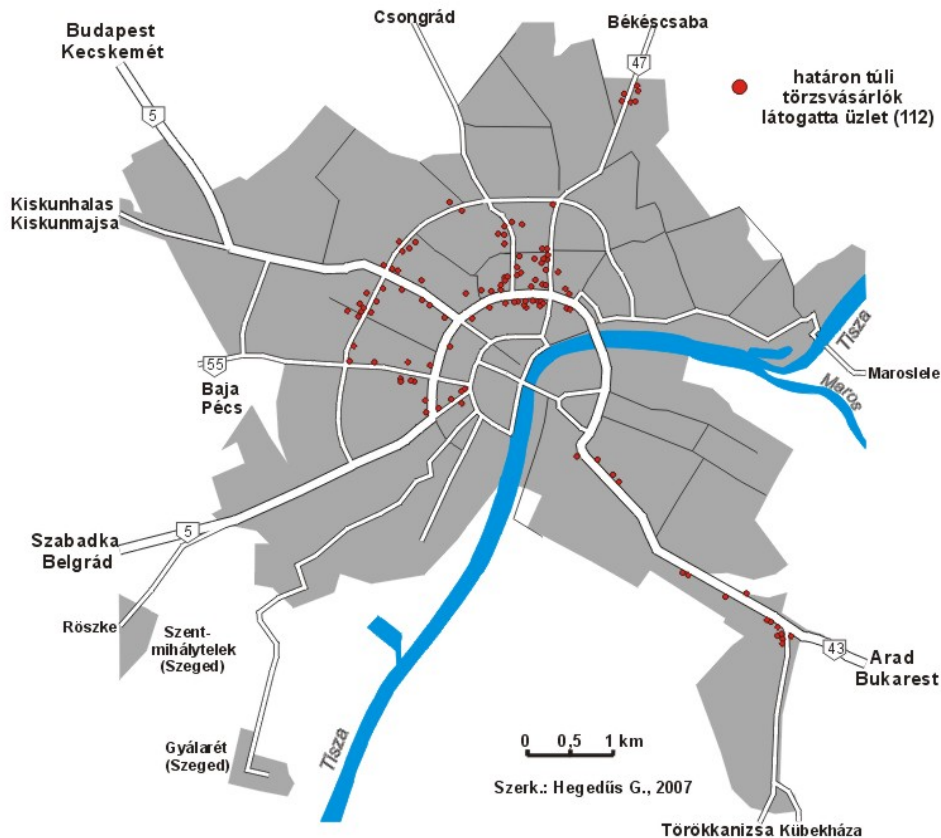
Ha az üzleteknek a határon túli vásárlók jelenléte szerinti megoszlását vizsgáljuk, akkor az előző elemzéshez hasonló eredményre juthatunk. Ezt a vizsgált jelenséget a felmérők azonban nem maguk becsülték, hanem az üzletek tulajdonosait/vezetőit kérdezték, s a sok válasszemetagadás miatt kisebb a térképen ábrázolható üzletszám. (11. ábra)

Az üzletvezetők vagy tulajdonosok több mint 34%-a nyilatkozott úgy, hogy üzletükbe rendszeresen járnak Szerbiából érkezett vásárlók. Ez majdnem egybeesik a kérdezőbiztosok által határ menti forgalomra épülő üzletnek minősített egységek arányával. A Szerbiából érkezettek aránya az összes vevőn belül átlagosan 5,76 %, azonban ez rendkívül szélsőséges értékeket mutat. Van olyan üzlet, melynek vevői 80%-ban Szerbiából érkeznek, de több olyan is létezik, amely vevőinek 40-50 %-t a Szerbiából érkezettek alkotják. Ugyanakkor olyan bolt is akad, amelynek szerbiai vevőköre nincs 1% sem. A határon túlról érkező vásárlók legerőteljesebb motivációja még mindig a nagyobb választék, illetve a gyorsaság és a pontosság, illetve a speciálisan nekik szóló kedvezmények. A határon túli vásárlók nagyobb része visszatérő törzsvásárló is egyben. A szerbiai vásárlók többsége Szabadkáról, ezen kívül Zentáról, Újvidékről, Kikindáról, Magyarakanizsáról érkeznek. Kisebb települések csak elvétve fordulnak elő. (12. ábra)

Fontos, hogy e részsokaságon belül némileg magasabb a határon túliak látogatta üzletek aránya (55,79 %), mint azon egységeké, ahová nem járnak (44,21 %). A Kossuth Lajos sugárúton, és a Szőregi úton csak a nagyobb kategóriába tartozó üzleteket találunk, de nagyon magas a határon túliak látogatta boltok aránya a Kálvária sugárúton, a Vásárhelyi Pál utcán, a Petőfi Sándor sugárút vizsgált részén, a Nagykörút egyes szakaszain, és a 47-es út

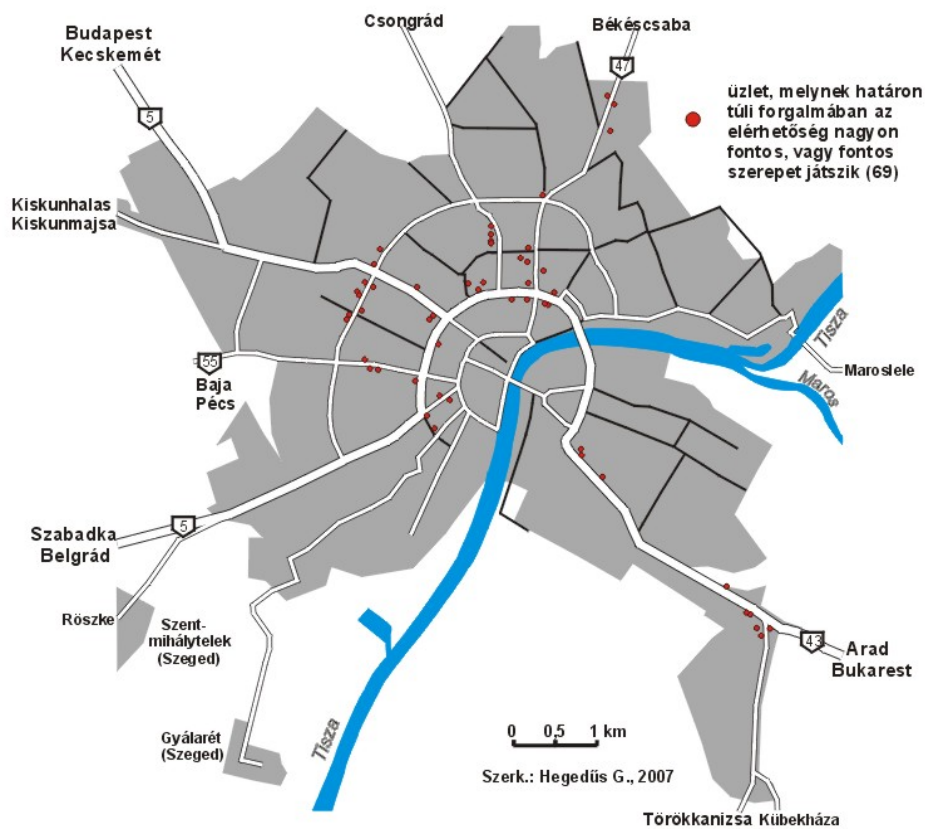
legkülső belterületi részén. Ez alapján feltételezhető, hogy nem csak az államhatárhoz való közelséggel (pl. a Szabadkai úton, a Nagykörút déli részén való fekvés), hanem inkább a tranzitforgalmilag kedvező fekvéssel függnek össze a határon túli vásárlások.

13. ábra

A határon túli törzsvásárlók látogatta üzletek területi eloszlása

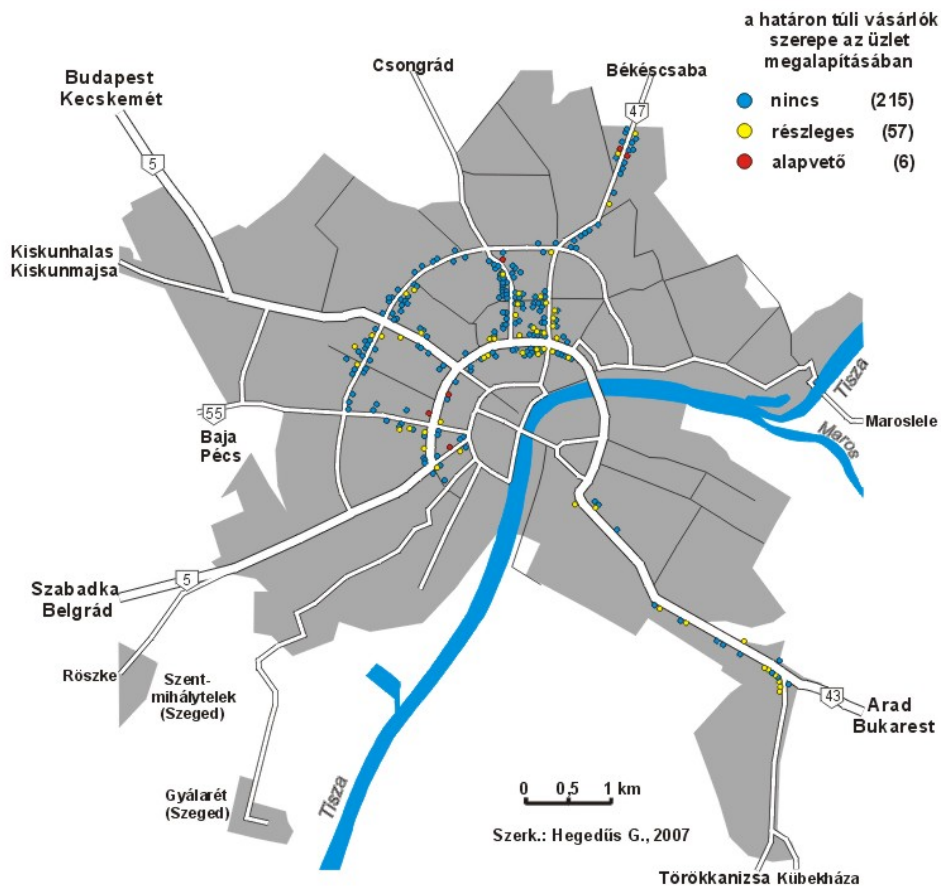
A határon túli törzsvásárlók látogatta üzletek az általában a határon túli forgalmat bonyolító üzletek szűkebb csoportját jelentik. Igen magas az arányuk a Nagykörút bizonyos szakaszain, a Vásárhelyi Pál úton, a 43-as, és 47-es főút legkülsőbb részein, a Petőfi sugárúton, és a József Attila sugárút déli részén. Viszonylag kisebb a hányaduk a Rókusi körút északi részén, és a Makkosházi körúton. (13. ábra)

14. ábra

Az üzlet fekvésének a határon túli forgalomban betöltött szerepe

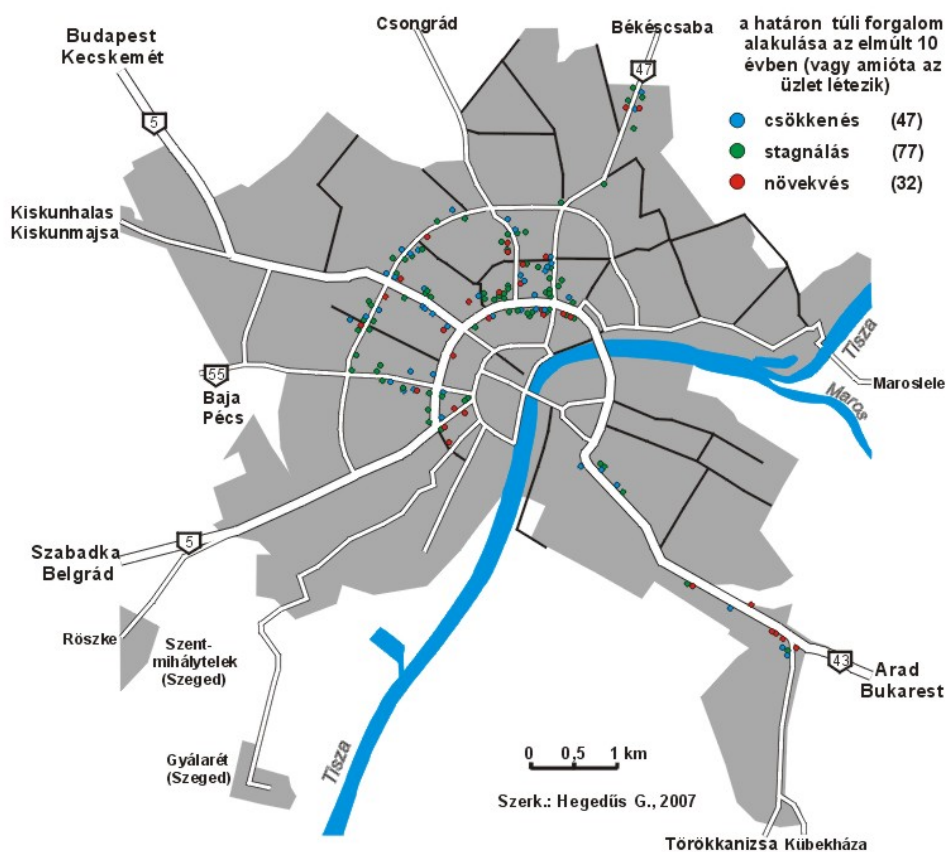
Azoknak az üzleteknek a térbeli eloszlása, amelyek esetén a határmenti forgalom nagyon fontos, vagy fontos szerepet játszik, hozzávetőlegesen egyenletes. Arányuk a Vásárhelyi Pál úton, és a 43-as főút legkülső részén a legnagyobb. Érdekes, hogy például a Nagykörúton kevés, amúgy határon túli forgalmat is lebonyolító üzlet tekinti fekvését fontosnak. (14. ábra)

15. ábra

A határon túli vásárlók szerepe az üzlet megalapításában

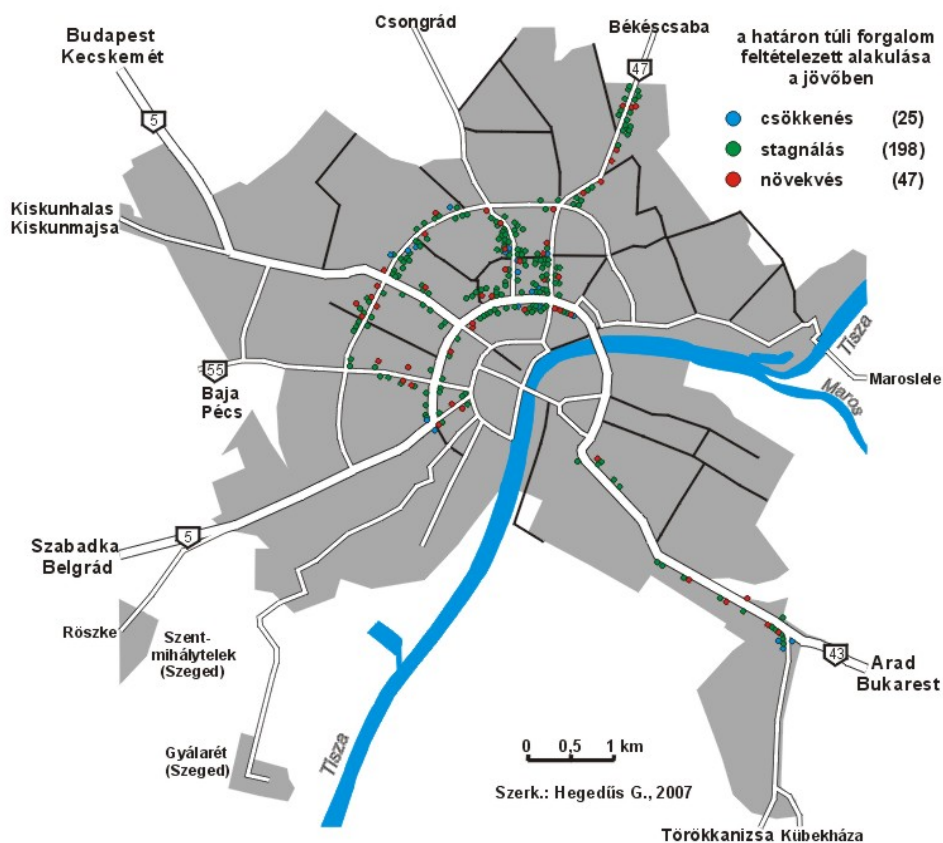
A vizsgált, és kérdésünkre választ adó üzletek 77,37 %-a szerint a határon túli vásárlók semmilyen szerepet nem töltek be az üzlet megalapításában. Egy kisebb hányad (20, 50 %) szerint részleges, és egy elenyésző rész (2,13 %) szerint alapvető a szerepük a bolt létesítésében. A második csoport a 43-as főút legkülsőbb részén, a Nagykörút bizonyos szakaszain, és a József Attila sugárút déli részén fordul elő a legnagyobb arányban, a harmadik kategória egységei pedig a Nagykörút déli, Szerbia irányba eső részein, a 47-es főút külső részén, és a Csongrádi sugárúton. (15. ábra)

16. ábra

A határon túli forgalom változása az elmúlt 10 évben, ill. az üzlet megalapítása óta

A határon túli forgalom a válaszadó üzletek legnagyobb részében (49,36%) stagnált az elmúlt 10 évben (1995-2005, néhány, 1995-nél később létesült egység esetén rövidebb eltelt idő alatt). A második legjelentősebb csoport (30,13 %) esetén csökkent, és ennél valamivel kevesebb azon boltok aránya, ahol nőtt (20,51 %). Ez nem várt eredménynek tekinthető, mivel feltételezhető volt, hogy a szerbiai politikai helyzet normalizálódásával kevésbé kényszerülnek az ott élők Magyarországon vásárolni, vagy szolgáltatásokat igénybe venni. A növekedés okát leggyakrabban a törzsvásárlói kedvezményekben, a jó elérhetőségben, a speciális, otthon nem beszerezhető, jó minőségű termékek létében, a reklámban, az áttelepülésekben (ingatlan két országban, magyarországi vállalkozások) látják. Azok, akik csökkenést tapasztalnak, a pénziánnyal, a háború okozta kereslet elapadásával és a szerbiai konkurencia megjelenésével magyarázzák. A három kategória üzleteinek elhelyezkedésében térbeli jellegességek nem mutathatók ki, eloszlásuk rendszertelen. (16. ábra)

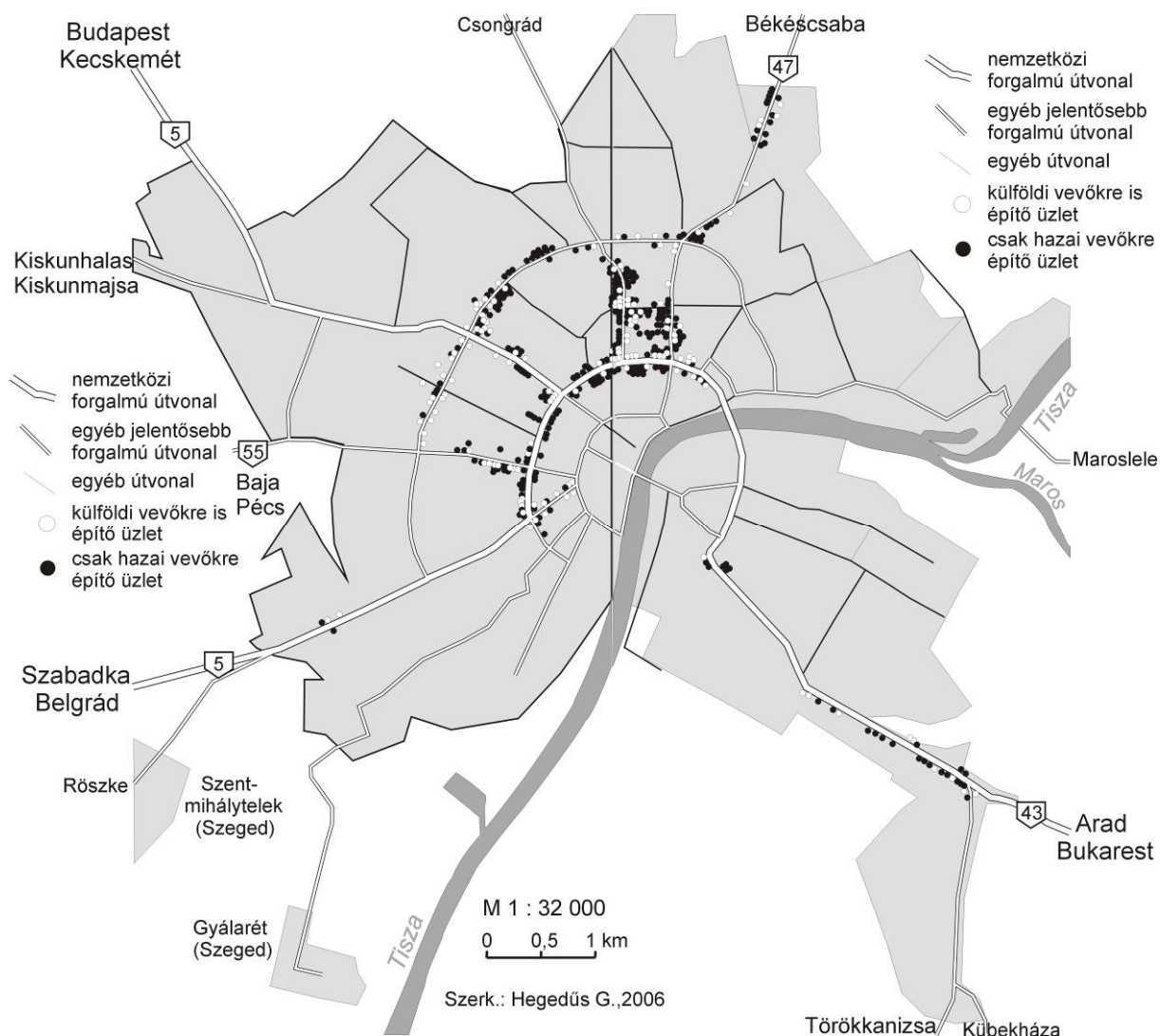

17. ábra

A határon túli forgalom feltételezett jövőbeli változása

A határon túli forgalom a válaszadó üzletek döntő része (73,33%) szerint a jövőben is stagnálni fog. A második legfontosabb kategória (17,41 %) érdekes módon a jövőt optimistán megítélő üzletek köre, melyek véleménye, hogy határon túli forgalmuk növekedni fog. A legkisebb a pesszimista beállítottságú (a jövőbeli határontúli forgalom csökkenésére számító) üzletek csoportja (9,26 %). A stagnálást prognosztizálók mindenütt térbelileg rendszertelenül fordulnak elő, a növekedésben bízókhoz hasonlóan. A csökkenést előrebetűző egységek viszont teljesen hiányoznak a Vásárhelyi Pál út, a József Attila sugárút északi része és a 47-es út, a Kossuth Lajos sugárút, a Kálvária sugárút, a Nagykörút József Attila sugárút és a Petőfi sugárút közötti része, ill. a Petőfi sugárút Nagykörút és Kiskörút közötti szakaszáról, azaz többnyire azokról a területekről, amelyek Szabadkához térbelileg a legközelebb fekszenek. (17. ábra)

A kérdezőbiztosok benyomásaik alapján megjelölték, hogy a vizsgált üzletek összességében építenek-e a határon túlról érkező vásárlókra, vagy sem. Bár azoknak az üzleteknek, amelyek esetén jelentős a határon forgalom, a részaránya alacsony (33,84 %), számuk (154) alapján mégis fontosnak tekinthetők a város gazdaságában. Térbelileg legmagasabb az arányuk a Vásárhelyi Pál úton, a Nagykörút egyes részein, a Petőfi Sándor és a Csongrádi sugárúton, a Szabadkai úton és a 43-as főúton. Ezeknek az útvonalaknak a nagy része tranzitforgalmat bonyolít le. Csak a Petőfi Sándor sugárúton, a Nagykörút déli részén, és a Szabadkai úton található egységeket érinti leginkább közvetlenül Szerbiába irányuló forgalom. (18. ábra)

18. ábra

Határon túli forgalomra is építő üzletek a kérdezőbiztosok besorolása alapján

Összegzés

Ezek alapján összességében igazolódni látszik egyrészt az a hipotézis, miszerint a határ menti fekvés szerepet játszik Szeged kiskereskedelmének és egyéb szolgáltatásainak életében, s a határon átnyúló kereskedelem stabilnak tűnik annak ellenére, hogy az azt létrehozó előnyök aránya csökkent. Másrészt beigazolódott, hogy a határon túli forgalom által érintett üzletek a fő közlekedési utak mentén a város különböző részein egyaránt megtalálhatók, s nem koncentrálódnak a város államhatárhoz közelebb eső részére.

Azonban az eddigiekben elemzett változók térbelileg nagyfokú eltérést mutatnak Szeged vizsgálatába bevont területén. A vizsgált jelenségeknek csak egy része tömörül homogén halmazokba, zónákba (leginkább a becslést és pontosan megadott nagyság, összesített profil, a nyelvtudás, a határon túli vásárlók és törzsvásárlók látogatása változók esetén). A határ menti fekvés a vizsgált összes városrészben területileg eltérő, különböző méretű hatást gyakorol az üzletekre. Legnagyobb a befolyása a Vásárhelyi Pál úton, a Nagykörút déli részén, az Algyői út kivezető szakaszán a 43-as főút egészén) elhelyezkedő egységekre. Ugyanakkor csak közepes méretű befolyást gyakorol a Csongrádi sugárúton, a Makkosházi körúton, a József Attila sugárúton, a Rókusi körúton lévő boltokra.

Irodalom

- Aschauer, W.** 1995: Auswirkung der wirtschaftlichen und politischen Veränderungen in Osteuropa auf den ungarisch-rumänischen Grenzraum. Potsdam, p 166
- Erdősi F.** 1988: A határmenti térségek kutatásáról. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA RKK, Pécs-Szombathely, pp. 18-30.
- Hajdú Z.** 1988: Az államhatárok és határmenti területek politikai földrajzi kutatása. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA RKK, Pécs-Szombathely, pp. 39-42.
- Hegedűs G.** 2005: Szeged kapuvárosi funkcióinak vázlatos áttekintése. In: Határok és Eurorégiók. Szeged, SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék (megjelenés alatt)
- Kovács Cs.** 2006: Az országhatármentiség értelmezésének földrajzi problémái. PhD értekezés (Kézirat), Szeged
- Mészáros R.** 1994: A település térbelisége. JATEPress, Szeged p 182
- Mészáros R.** 2000: Szeged a 21. században. Régióközpont és nemzetközi város. Tiszatáj, 54. évf. pp. 44-50.
- Molnár J.** 2002: A határvidékek társadalomföldrajzi vizsgálatának néhány módszertani kérdése. Szónokyné Ancsin G. szerk.: Határok és az Európai Unió. Szeged, pp. 380-387.
- Nagy E. – Nagy G.** 1994: A vállalkozások térbeli terjedése. In: Mészáros R. 1994: A település térbelisége. JATEPress, Szeged pp. 136-156.
- Nagy E. – Nagy G. – Kiss J. P.** 2003: Szeged: kihasználatlan tartalékok és részsikerek. In: Timár J. - Velkey G. szerk.: Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK ATI, Békéscsaba-Budapest pp. 120-162.
- Pál Á.** 1997: A magyar-jugoszláv-román határmenti térség városainak szerepe az interregionális együttműködésben. Csongrád Megyei Statisztikai Tájékoztató 4. szám pp. 109-111.
- Pál Á.** 1998. Inside and outside the border. A comparative study of the economy of border zone settlements in the Southern Great Plain. In: ed. Koter, M. et Heffner, K.: Borderlands or Transborder Regions - Geographical, social and political problems. Region and Regionalism No 3, Opole-odz pp. 290-296.
- Szónokyné Ancsin G.** 1997: Külföldi befektetők és bevándorlók Szegeden. Tér és Társadalom. 3. szám pp. 143-156.
- Szónokyné Ancsin G.** 2000: A határokon átnyúló gazdasági térkapcsolatok vizsgálata a Dél-Alföld határmenti településeinek példáján. In: Becsei J. szerk.: Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál. pp. 145-155.